

ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΤΙΚΟΣ ΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ: ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΝΙΕΤΖΣΧΕ

Βασιλική ΤΣΑΚΙΡΗ

Περίληψη

Το κείμενο αυτό στοχεύει στην ανάδειξη εκφάνσεων του έργου του Nietzsche που τον εμφανίζουν ταυτόχρονα ως κριτικό της νεωτερικότητας, ως πρόδρομο του αισθητικού μοντερνισμού και ως ιδιαίτερο παράδειγμα των πολυδιάστατων σχέσεων μεταξύ της τέχνης και της φιλοσοφίας. Η διαμάχη που ακολούθησε την δημοσίευση του έργου του Blumenberg, *Η Νομιμοποίηση της Νεωτερικής Εποχής*, χρησιμεύει προκειμένου να ενταχθεί η -μοναδική κατά τα άλλα- οπτική του Nietzsche στην συζήτηση για τη νεωτερικότητα και να αναδειχθεί επαρκέστερα η κριτική που άσκησε αυτός στις νεωτερικές αξίες και στο κυριότερο θεμέλιο της νεωτερικότητας, τον ανθρωπισμό. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στην επιρροή που άσκησε ο Nietzsche στη διαμόρφωση του Ντανταϊσμού, καθώς και στις συγκλίσεις και αποκλίσεις που εμφανίζει η κριτική που ασκήθηκε στην νεωτερική εποχή από τον φιλόσοφο και τους εκπροσώπους του Νταντά.

Λέξεις-κλειδιά: Νεωτερικότητα, Αισθητικός μοντερνισμός, Ντανταϊσμός.

I.

Αναζητώντας την προέλευση του όρου «μοντέρνος», αξίζει να σημειωθεί ότι ήδη ο Κικέρων χρησιμοποίησε τον ελληνικό όρο 'νεότερος' που στη συνέχεια εκλατινίστηκε ως 'neotericus' και στη συνέχεια ως «modernus». Μάλιστα η πρώτη αντιδιαστολή μεταξύ moderni και antiqui συναντάται στο έργο του Ρωμαίου ιστορικού Κασσιόδωρου τον 5ο αιώνα μ.Χ. και επαναλήφθηκε ως διαμάχη μεταξύ αρχαίων και μοντέρνων στη Γαλλική ακαδημία τον 17ο αιώνα¹. Οι περισσότεροι φιλόσοφοι τοποθετούν την έναρξη της νεωτερικότητας τον 17^ο με 18^ο αιώνα. Για τον Ortega y Gasset η νέα αυτή εποχή ξεκινά με το έργο του Descartes *Λόγος περί της μεθόδου* (1637) ενώ για άλλους φιλοσόφους η πρώτη νεωτερικότητα ξεκινά τον 16^ο αιώνα με τον ουμανισμό της Αναγέννησης. Από την άλλη, ο όρος μοντερνισμός χρησιμοποιείται κυρίως για να περιγράψει τα αισθητικά/καλλιτεχνικά πρωτοποριακά ρεύματα που αναπτύχθηκαν κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα. Παρότι υπάρχουν κάποιες προσπάθειες σύγχρονων μας φιλοσόφων να ανιχνεύσουν την ανάδυση ενός παράλληλου με τον αισθητικό μοντερνισμό, μοντερνιστικού ρεύματος στην φιλοσοφία εκείνης της περιόδου, δεν υπάρχει συμφωνία ως προς αυτό². Σίγουρα όμως τα φιλοσοφικά ρεύματα που αναδείχθηκαν στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού αιώνα συχνά έθεταν τα πλαίσια διαμόρφωσης του θεωρητικού πλαισίου συγκεκριμένων εκφάνσεων του αισθητικού μοντερνισμού. Επίσης τα κοινά ιστορικά βιώματα και οι προκλήσεις της εποχής, οδήγησαν συχνά τη φιλοσοφία και τις τέχνες σε οδούς που επιδεικνύουν κοινά στοιχεία. Ο μοντερνισμός έχει ιδωθεί «ως ένα σύνολο περίπλοκων και συχνά αντιφατικών αποκρίσεων στις δυνάμεις της νεωτερικότητας» καθώς «μοιάζει σαν την ίδια στιγμή να θριαμβολογεί υπέρ της νεωτερικότητας αλλά και να αντιστέκεται στα προτάγματά της,

- 1 Για μια ευσύνοπτη χαρτογράφηση των εκφάνσεων του μοντέρνου, τις αντιφάσεις των περιοδολογήσεων, τα είδη μοντερνισμού, κ.λπ., βλ. Βάσω Κιντή, «Έννοιες του μοντέρνου», στο *Το Μοντέρνο στη Σκέψη και τις Τέχνες του 20^{ου} αιώνα*, επιμ. Βάσω Κιντή, Παναγιώτης Τουρνικιώτης, Κώστας Τσιαμπάος (εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2013), 13-27.
- 2 Π.χ. βλ. την κριτική αποτίμηση του επιχειρήματος του Skorupski από τον Στέλιο Βιρβιδάκη. Σύμφωνα με τον Βιρβιδάκη, ο Skorupski υποστηρίζει ότι εφόσον το μοντερνιστικό πνεύμα νοείται ως μια «κατάσταση ευαισθησίας συνδεδεμένης με ένα σύνολο ιδεών με τα εσωτερικά τους διασταυρούμενα ρεύματα, εκφραζόμενα, αλλά όχι εξαντλούμενα από, λογοτεχνικά ή καλλιτεχνικά...κινήματα, δεν είναι προβληματική η αντιμετώπιση της φιλοσοφίας της συγκεκριμένης εποχής ως μιας διάστασης του μοντερνισμού». Στέλιος Βιρβιδάκης, «Διαστάσεις του μοντερνισμού στη φιλοσοφία από τη σκοπιά της αναλυτικής παράδοσης», στο *Το Μοντέρνο στη Σκέψη και τις Τέχνες του 20^{ου} αιώνα*, επιμ. Βάσω Κιντή, Παναγιώτης Τουρνικιώτης, Κώστας Τσιαμπάος (εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2013), 36-37.

ακόμη και να τα απορρίπτει»³. Ο Marshall Berman στο έργο του *All that is solid melts into air: the experience of modernity*⁴(1982), που εμφανώς παραπέμπει στις εναρκτήριες γραμμές του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* συμπεριλαμβάνει τον Nietzsche ανάμεσα στους πιο σημαντικούς προδρόμους και παράγοντες του μοντερνισμού (ανάμεσα στους Goethe, Marx, Baudelaire και Dostoevsky)⁵.

Δεδομένης τέλος της ανομοιογένειας των ρευμάτων του αισθητικού μοντερνισμού, στο πλαίσιο της παρουσίασης αυτής θα ενστερνιστώ τη θέση του Gay σύμφωνα με την οποία «είναι ευκολότερο να βρεις παραδείγματα του μοντερνισμού παρά να τον ορίσεις»⁶ και θα προσπαθήσω να αναδείξω ορισμένες εκφάνσεις του έργου του Nietzsche που τον καθιστούν, από τη μια πλευρά, κριτικό της πρώιμης νεωτερικότητας αλλά και της νεότερης εποχής, στην οποία διαβιεί και, από την άλλη, ταυτόχρονα πρόδρομο συγκεκριμένων εκφάνσεων του αισθητικού μοντερνισμού⁷.

II.

Το 1966 κυκλοφόρησε το βιβλίο του Hans Blumenberg *Η Νομιμοποίηση της Νεωτερικής Εποχής*, με το οποίο ο συγγραφέας επιχείρησε να αντικρούσει αφενός την αντίληψη του Karl Löwith ότι συνολικά η νεωτερική φιλοσοφία της ιστορίας (και ιδιαίτερα η ιδέα της προόδου) αποτελεί εκκοσμικευμένη εκδοχή της χριστιανικής εσχατολογίας και αφετέρου τις βασικές θέσεις του Karl Schmitt⁸ στην *Πολιτική Θεολογία* (1922, 1934 β' εκδ.). Σύμφωνα με τον Schmitt, οι κομβικές αξίες επί των οποίων θεμελιώθηκε πολιτικά η νεωτερικότητα, όλες «οι σημαντικές έννοιες του κράτους» είναι ουσιαστικά εκκοσμικεύσεις θρησκευτικών ιδεών, δηλαδή ιδεών που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της μεσαιωνικής θρησκευτικής παράδοσης της Ευρώπης⁹. Ενάντια στους Löwith (με τον οποίο η αντιπαράθεση στη δημόσια σφαίρα υπήρξε δριμυία) και Schmitt, και χωρίς να αμφισβητεί πλήρως την επίδραση του παρελθόντος στη διαμόρφωση του νεωτερικού κόσμου, ο Blumenberg υποστηρίζει ότι η νομιμοποίηση της νεωτερικότητας¹⁰ δεν προέρχεται από την αυθεντία των υποτιθέμενων καταβολών της αλλά από τον αυτο-νομοθετούντα Λόγο. Υποστηρίζει δηλαδή ότι παρά τις όποιες οφειλές του στο παρελθόν το νεωτερικό πρόταγμα αυτοθεμελιώνεται¹¹.

Οι δύο αυτές ερμηνείες της νεωτερικότητας αντανakλούν και διαφορετικές οπτικές της σχέσης της νεωτερικότητας με την παράδοση και δεν παύουν να έχουν ενδιαφέρον ακόμη και σήμερα που η συζήτηση για τη νεωτερικότητα έχει πάρει διαφορετικές κατευθύνσεις και διαστάσεις, στρεφόμενη, π.χ. σε περιοδολογήσεις της νεωτερικότητας, σε μορφές που αυτή λαμβάνει ή δύναται να λάβει, στην ιδέα περί πολλαπλών-πολιτισμικών-προγραμμάτων που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν νεωτερικά ή στη διαμάχη για τη μετανεωτερικότητα. Η

3 Chris Rodrigues, *Introducing Modernism: A Graphic Guide* (Icon Books, 2010), 46.

4 Marshall Berman, *All that is solid melts into air: The experience of modernity* (Penguin, 1982), 19.

5 Rodrigues, *Introducing Modernism*, 114.

6 Κιντή, «Έννοιες του μοντέρνου», 24.

7 Ο Gooding-Williams εύστοχα επισημαίνει την ασυμφωνία που υπάρχει ανάμεσα σε φιλοσόφους, κοινωνικούς επιστήμονες και ιστορικούς των ιδεών αναφορικά με τη σχέση του Nietzsche με τη νεωτερικότητα και τον μοντερνισμό. Παρατηρεί επίσης ότι ακόμα και διανοητές όπως ο Habermas και Bell των οποίων οι θέσεις για τη νεωτερικότητα διαφέρουν ριζικά, συνδέουν τη σκέψη του Nietzsche με τον αισθητικό μοντερνισμό. Βλ. Robert Gooding-Williams, «Nietzsche's Pursuit of Modernism», *New German Critique: Special Issue on the Critiques of the Enlightenment*, no. 41 (1987): 95-108.

8 Αξίζει να σημειωθεί ότι η Β' έκδοση του βιβλίου του Blumenberg (1973) θεωρείται και «απάντηση» στη έκδοση της Πολιτικής Θεολογίας II (1970).

9 Πρβλ. Φριδερίκος Νίτσε, *Ιστορία και Ζωή*, μτφρ. Νικόλαος Σκουτερόπουλος (Γνώση, 1998), 78. Στο έργο αυτό, ο Νίτσε θεωρεί ότι πίσω από την ιδέα της παρακμής που επικρατούσε στην εποχή του ως αντίβαρο στην διαφωτιστική έννοια της προόδου βρίσκεται η μεσαιωνική έννοια της ημέρας της κρίσεως.

10 Όπως δείχνει ο Arnason, οι αποδέκτες της κριτικής του Blumenberg είναι περισσότεροι από τους δύο προαναφερθέντες, αφού η σχετική διαμάχη στη Γερμανία την εποχή εκείνη αφορούσε γενικότερα το πρόβλημα της ιστορικής «συνέχειας» και του ρόλου των ιδεών σε αυτή. Ιδιαίτερη μνεία κάνει ο Arnason στην αντίθεση του Blumenberg προς τον Voegelin που θεωρούσε τη νεωτερικότητα συνυφασμένη με την επανάκαμψη των ιδεών του γνωστικισμού. Βλ. Johann P. Arnason, «Questioning Progress: Retreat, Revision, or Revival?». *Social Imaginaries* 4, Issue 1 (2018): 178.

11 Gerard Delanty, *Modernity and Postmodernity: Knowledge, Power and the Self* (Sage, 2000).

διαφωνία του Blumenberg¹² με τους προαναφερθέντες διανοητές αποτελεί ίσως και μια όψη που έλαβε τον εικοστό αιώνα η διαμάχη μεταξύ των υπερμάχων του Διαφωτισμού και της πίστης στην πρόοδο που θα εξασφάλιζε ο Λόγος και των κριτικών που ασκήθηκαν σε αυτήν κυρίως από τον Ρομαντισμό, στην συντηρητική κυρίως εκδοχή του, αν και ο Michael Löwy¹³ έχει δείξει ότι ο ριζοσπαστικός ρομαντισμός κατόρθωσε να ασκήσει κριτική στην ιδέα της προόδου χωρίς να εξωραΐσει την παράδοση.

Το έργο του Nietzsche είναι δυνατόν να ιδωθεί υπό το πρίσμα που θέτει η προαναφερθείσα διαμάχη, χωρίς να παραβλέψουμε τη μοναδικότητα της «οπτικής» που κομίζει για τη νεωτερικότητα και την επιδραστικότητα που είχε αυτή για την κατανόηση της νεωτερικότητας κατά τον 20ο αιώνα, όπως δείχνει πειστικά ο Habermas στο *Ο Φιλοσοφικός Λόγος της Νεωτερικότητας*¹⁴. Κατά τη γνώμη μου, ο Nietzsche βρίσκεται εγγύτερα προς τη θέση των Löwith /Schmitt, όταν, αναπτύσσοντας την κριτική του προς το αξιακό σύστημα της σύγχρονης του Ευρώπης -και κυρίως της Γερμανίας-, το ερμηνεύει ως απότοκο πολλαπλών μεταλλάξεων του ιουδαϊκού και του χριστιανικού μονοθεϊσμού, ενώ η προσπάθειά του να υπερβεί το μηδενισμό στον οποίο έβλεπε να απολήγει η νεωτερικότητα θυμίζει σε κάποιο βαθμό το επιχείρημα του Blumenberg, στο μέτρο που παρά τη δριμεία κριτική που ασκεί στις υποθετικά εκπορευόμενες από τον Λόγο αξίες, προτείνει τη θεμελίωση του βίου στην ανάδυση από το πεδίο της αισθητικής εμπειρίας καινοφανών, ανεξάρτητων από την επιβολή της παράδοσης, αξιών.

Πιο συγκεκριμένα, ο Nietzsche ασκεί έντονη κριτική στο νεωτερικό υποκείμενο, δηλαδή στο υποκείμενο όπως το συνέλαβε η νεωτερική φιλοσοφία και κυρίως οι Descartes, Kant και Hegel και πρωτίστως διαγιγνώσκει τις συνέπειες αυτών των θεωρήσεων αλλά και ευρύτερα των νεωτερικών δομών στην διαμόρφωση ενός συγκεκριμένου τύπου ατομικότητας, θεμελιωμένου πάνω στις διαφορετικές εκφάνσεις της καρτεσιανής ρήσης «σκέφτομαι άρα υπάρχω». Για τον Nietzsche η ανάδυση του θεωρητικού ατόμου προηγείται σπερματικά κατά πολύ της νεωτερικότητας, καθώς θεωρεί ως ηθικούς αυτουργούς αυτής της στροφής τον πλατωνικό Σωκράτη και τον Ευριπίδη, ενώ γενεαλογικά τοποθετεί την απαρχή της νεωτερικής ηθικής φιλοσοφίας στην ιουδαιοχριστιανική παράδοση. Υποστηρίζει, ωστόσο, ότι η θεμελίωση της ύπαρξης πάνω στην σκέψη από τον Καρτέσιο σηματοδοτεί την έναρξη μιας εποχής που δίδει απόλυτη προτεραιότητα στην συνείδηση και στην θεωρητική αφαιρετική προσέγγιση του υποκειμένου, παραμερίζοντας έτσι το μυστηριώδες και ανεξερεύνητο βάθος της ανθρώπινης ύπαρξης. Για τον Nietzsche, η έννοια του υποκειμένου αποτελεί μια φιλοσοφική επινόηση, μια «υπόθεση». Όπως χαρακτηριστικά γράφει στο έργο του *Θέληση για δύναμη*: «το να ισχυριζόμαστε ότι όταν υπάρχει σκέψη πρέπει να υπάρχει και κάτι που σκέφτεται, είναι απλά μια έκφανση της γραμματικής μας συνήθειας να προσθέτουμε έναν δράστη πίσω από κάθε δράση»¹⁵.

Ακόμη και το κατεξοχήν θεμέλιο της νεωτερικής φιλοσοφίας, η έννοια της συνείδησης ως ταυτότητας που χαρακτηρίζεται από συνέχεια και σταθερότητα αμφισβητείται. Ο Nietzsche καταγγέλλει τη συνείδηση ως πηγή όλων των σφαλμάτων του ανθρώπου ασκώντας έτσι κριτική στην κλασική θέση του Καρτέσιου σύμφωνα με την οποία η συνείδηση είναι διαυγής, ενώ η εσωτερική εμπειρία διασφαλίζει την ταυτότητα μεταξύ φαινομένου και πραγματικότητας¹⁶. Έτσι, ο Nietzsche παρουσιάζει την συνείδηση ως αποτέλεσμα μιας διαδικασίας που τείνει να παγιώσει τη σχάση του υποκειμένου ανάμεσα στη σωματικότητα

12 Ο Blumenberg δεν προσυπογράφει την αφελή πίστη στην ιδέα της προόδου. Ο Arnason δείχνει ότι η προσέγγισή του είναι πιο σύνθετη και σε πολλά σημεία προλαμβάνει την συγκαρινή μας συζήτηση αναφορικά με το ζήτημα της προόδου. Βλ. Arnason, «Questioning Progress: Retreat, Revision, or Revival?».

13 Βλ. Löwy Michael, *Κόντρα στο ρεύμα: ο ρομαντικός αναρχισμός του Βάλτερ Μπένγιαμιν*, μτφρ. Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος & Κώστας Δεσποινιάδης (Πανοπτικόν, 2022).

14 Ο Habermas αναφέρει χαρακτηριστικά για τον Nietzsche ότι ο «αντι-ανθρωπισμός του, που συνεχίστηκε προς δύο κατευθύνσεις από τον Heidegger και τον Bataille αποτελεί την πραγματική πρόκληση για τον λόγο της νεωτερικότητας». Habermas, Jürgen, *The Philosophical Discourse of Modernity*, μτφρ. Frederick Lawrence (Polity Press, 1987), 74.

15 Nietzsche Friedrich, *The Will to Power*, μτφρ. Walter Kaufmann & R.J. Hollingdale (Vintage Books Edition, 1968), § 484, 268.

16 Nietzsche, *The Will to Power*, § 263. Nietzsche Friedrich, *Gay Science*, μτφρ. Walter Kaufmann (Vintage Books Edition, 1974), § 84-85, 160-163. Επίσης, βλέπε Peter Poellner, *Nietzsche and Metaphysics* (Oxford University Press, 2000), 214.

και τη συνείδηση. Η συνείδηση νοείται ως ένα όργανο που εξελίχθηκε με τρομακτική ταχύτητα λόγω της λανθασμένης ταύτισής του με τον καθολικό άνθρωπο, αλλά του οποίου η εξέλιξη υπήρξε στρεβλή και μονομερής. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Haar, η συνείδηση «εκτός από το γεγονός ότι αποτελεί μια 'γραμματική συνήθεια', καλύπτει την πρωταρχική και θεμελιώδη πολλαπλότητα που τη συγκροτεί η Βούληση για Δύναμη ως σώμα»¹⁷. Έτσι, αντί της συνεχούς αύξησης της αρχέγονης ή ενστικτώδους γνώσης -όπως την αποκαλεί ο Nietzsche- που ενσωματώνεται στο όλον του ανθρώπινου οργανισμού, η γενεαλογία του υποκειμένου πραγματοποιείται στη βάση ενός καταστατικού διαχωρισμού που συνεπάγεται την αυτονόμηση του ψευδούς μέρους του εαυτού και την εμφάνισή του ως αληθούς, στο μέτρο που στη συνείδηση συντελείται το γεγονός της αλήθειας¹⁸. Το αίτιο αυτής της μονομερούς ανάπτυξης της συνείδησης θα πρέπει κατά το φιλόσοφο να αναζητηθεί στην αδυναμία του ανθρώπου να αποδεχθεί την έλλειψη προκαθορισμένου νοήματος στο αέναο κοσμικό γίνεσθαι και στην ανάγκη του να παράγει την ψευδαίσθηση της διάρκειας και της σταθερότητας. Δεν προκαλεί λοιπόν απορία το ότι η υπέρβαση αυτής της κατάστασης προϋποθέτει σύμφωνα με τον Nietzsche τη μετάβαση σε ένα νέο είδος ανθρώπου που συνεπάγεται την αποδοχή και την κατάφαση της «αιώνιας επιστροφής». Αν και στο ύστερο έργο του Nietzsche εγκαταλείπεται τουλάχιστον φαινομενικά η διάκριση ανάμεσα στο απολλώνιο και στο διονυσιακό και δίδεται ιδιαίτερη έμφαση στις διαφορετικές εκφάνσεις της βούλησης για δύναμη και του Διόνυσου ως θεού των πολλαπλών μεταμορφώσεων¹⁹, το τραγικό ερώτημα για τον Nietzsche παραμένει το ίδιο: Αν όλα τα φαινόμενα, ακόμη και η ίδια η ανθρώπινη ύπαρξη, συγκροτούνται διαμέσου αυτής της αρχέγονης και ασύνειδης αλληλεπίδρασης των δυνάμεων τότε η ερώτηση που θεμελιώνεται πάνω στο «τι» δεν είναι απλά μια χειρίστη μορφή μεταφυσικής, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Deleuze, αλλά ουσιαστικά συνιστά διαστρέβλωση του τραγικού ερωτήματος που θεμελιώνεται πάνω στο «ποιος». Έτσι, θέτοντας το ερώτημα περί του «τι» της υπάρξεως, ρωτούμε ουσιαστικά για το «ποιος», στο μέτρο που «πρόκειται πάντοτε για το ερώτημα: «τι είναι αυτό για μένα»; (για μας, για κάθε ον που ζει κτλ.)», ερώτημα που εκφέρεται ωστόσο ακόμη με τρόπο «αδέξιο, τυφλό, ασυνείδητο και συγκεχυμένο»²⁰. Οι άπειροι συνδυασμοί αυτών των δυνάμεων που στο θεμέλιό τους αποτελούν έκφραση των άπειρων μεταμορφώσεων του Διόνυσου απαντούν, με λογογραφικό όμως τρόπο, στο τραγικό ερώτημα του ποιος. Για τον Nietzsche, σημειώνει ο Deleuze, «ποιος» σημαίνει «ποιος εκφράζεται, εκδηλώνεται αλλά και κρύβεται» στις διάφορες μορφές της ύπαρξης και του κόσμου, ενώ στα ύστερα έργα του Nietzsche, ο Διόνυσος «το εν του πολλαπλού, το εν που επιβεβαιώνει το πολλαπλό και επιβεβαιώνεται από το πολλαπλό» αναδεικνύεται ως η κατεξοχήν απάντηση σε αυτό το ποιος²¹. Είναι εμφανές έτσι ότι ο Nietzsche επιχείρησε να αποδομήσει ολοκληρωτικά την εικόνα του υποκειμένου και ιδιαίτερα αυτή του λογικού και ηθικού-ασκητικού υποκειμένου στην κυριαρχία της οποίας απέδιδε τα δεινά του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Παρομοιάζει τον εγκλωβισμένο στον αναστοχαστικό Λόγο νεωτερικό άνθρωπο με την κότα «...που χάραξαν μια γραμμή γύρω της [και που] δεν μπορεί πια να βγει έξω απ' αυτόν τον κύκλο με την κιμωλία...»²².

Στα έργα του -πέρα από την γενικότερη κριτική που άσκησε στην νεότερη εποχή- εστιάζει και στη σύγχρονή του Γερμανία του 19ου αιώνα και στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία του έργου του είναι αναμφισβήτητα η κριτική

17 Haar Michel, «Nietzsche», στο *Ιστορία της Φιλοσοφίας: 19^{ος}-20^{ος} αιώνας- Η εξελικτική φιλοσοφία-Εθνικές φιλοσοφικές σχολές (τρίτος τόμος)*, μτφρ. Μαριλίτσα Παππά-Μήτσου (MIET, 1991), 108.

18 Nietzsche, *Gay Science*, § 84-85, 160-163.

19 Ο Pearson επισημαίνει ότι η μετάβαση αυτή φαίνεται στο ότι στο πρώιμο έργο του Νίτσε ο μηδενισμός παρουσιάζεται ως μια υπαρξιακή υπόθεση που προκύπτει μέσα από ένα κοσμικό πρόβλημα ενώ στο ύστερο έργο του ο μηδενισμός εμφανίζεται ως ένα «ιστορικό και κοινωνικό πρόβλημα αξιών όπου οι ανώτερες αξίες της ανθρωπότητας φθάνουν σε ένα σημείο απαξίωσης». Pearson Keith Ansell, *Νίτσε*, μτφρ. Δέσποινα Ρισσάκη (Πατάκης, 2009), 27.

20 Deleuze Gilles, *Ο Νίτσε και η Φιλοσοφία*, μτφρ. Γιώργος Σπανός (Πλέθρον, 2002), 114.

21 Deleuze, *Ο Νίτσε και η Φιλοσοφία*, 115.

22 Νίτσε Φρίντριχ, *Γενεαλογία της Ηθικής*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας (Νησιδες, 2001), 144. Βλ. επίσης: «Θρυμματισμένοι και σκόρπιοι...κουκουλωμένοι με έννοιες σαν με δόντια δράκοντα, παράγοντας οι ίδιοι εννοιολογικούς δράκοντες, πασχίζοντας επιπλέον κι από την αρρώστια των λέξεων και χωρίς να εμπιστευόμαστε κανένα δικό μας αίσθημα αν δεν έχει ακόμη σταμπαριστεί με λέξεις: σαν μια τέτοια ξέπνοη κι ωστόσο απίστευτα δραστήρια φάμπρικα εννοιών και λέξεων, έχω ίσως ακόμα το δικαίωμα να πω για τον εαυτό μου cogito, ergo sum, όχι όμως νίνο, ergo cogito. Μου έχει εξασφαλιστεί το άδειο 'είναι' όχι όμως η πληρότητα και η χλωράδα της 'ζωής'. Το πρωταρχικό μου συναίσθημα εγγυάται απλώς ότι είμαι ένα ον που στοχάζεται, όχι ένα ζωντανό ον...». Νίτσε, *Ιστορία και Ζωή*, 106.

της ηθικής σφαίρας, την οποία ανέπτυξε μέσω της καταγγελίας της κρατούσας ηθικής ως αγγελίας. Είναι γνωστός ο -αμφιλεγόμενος- τρόπος με τον οποίο ο Nietzsche επιχείρησε να δείξει ότι στη βάση της αυτή η ηθική παράγεται ιστορικά από μια στρέβλωση των αξιών και θεμελιώνεται στη μνησικακία των κυριαρχούμενων μαζών την οποία αναπαράγει και γιγαντώνει. Η επικράτηση της αγγελίας ηθικής συνοδεύεται από την ανάδυση μιας «αφηρημένης οντότητας», του «κοινού» ανθρώπου. Η σύλληψη αυτή του Nietzsche αποτελεί προτύπωση της έννοιας του *das Man* στον Heidegger (που στα ελληνικά έχει αποδοθεί με το ηρακλείτιο «οι πολλοί») ή του 'κανενός' στον Unamuno, για να αναφερθώ μόνο στις πλέον προφανείς επιρροές που άσκησε η συγκεκριμένη σύλληψη του Nietzsche²³.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο η κριτική της ηθικής σφαίρας επεκτείνεται στην κριτική της δημόσιας σφαίρας, του ιδιαίτερου δηλαδή κοινωνικού χώρου που διανοίχτηκε με την ανάδυση της νεωτερικότητας. Και εδώ συναντάμε στοιχεία που αξιοποιούνται ερμηνευτικά στο έργο μεταγενέστερων φιλοσόφων και που αφορούν κυρίως στην καταγγελία της ίδιας της λειτουργίας της δημοσιότητας.

Ο ιστορισμός και η κατεύθυνση που είχε λάβει συνολικότερα στη Γερμανία η παιδεία την εποχή του Nietzsche αποτέλεσε έναν ακόμη στόχο της κριτικής του. Στον δεύτερο *Παράκαιρο Στοχασμό* που συνέγραψε μεταξύ του 1873 και του 1876 και που τιτλοφορείται «περί των επιβλαβών και των επωφελών επιπτώσεων της ιστορίας στη ζωή» (*Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben*) ο Nietzsche στηλιτεύει τον ιστορισμό ισχυριζόμενος ότι «ισοδυναμεί με απεριόριστη κυριαρχία της στείρας γνώσης που δεν μετουσιώνεται σε πράξη»²⁴ και κατά συνέπεια αποτελματώνει και απονευρώνει την ίδια τη ζωή. Ο σύγχρονος άνθρωπος, γράφει, «σέρνει μαζί του ένα τεράστιο σωρό από αχώνευτα λιθάρια γνώσης»²⁵ που ορθώνονται ως εμπόδια για την πραγματική δράση. Υπό αυτή την έννοια, συνεχίζει, «ζούμε ακόμα στο Μεσαίωνα, η ιστορία εξακολουθεί να είναι μεταμφιεσμένη θεολογία -όπως άλλωστε και το δέος με το οποίο ο αμήτορας στην επιστήμη αντιμετωπίζει την επιστημονική κάστα είναι ένα δέος κληρονομημένο από το ιερατείο»²⁶. Θα πρέπει βεβαίως να σημειωθεί ότι η κριτική στον ιστορισμό δεν συνιστά απόρριψη της ίδιας της ιστορίας, αλλά προσπάθεια απεγκλωβισμού από μια κατάσταση όπου η «ιστορική αίσθηση δεν συντηρεί πια τη ζωή αλλά τη βαλσαμώνει»²⁷.

III.

Το τέλμα του ευρωπαϊκού πολιτισμού που σκιαγραφείται από τη νιτσεική οπτική και που απολήγει στην διαπίστωση του θανάτου του Θεού αλλά και στην ταυτόχρονη αμφισβήτηση της επιστήμης ως φορέα επαρκούς νοηματοδότησης του βίου οριοθετούν το είδος του μηδενισμού που ο Nietzsche προσπαθεί να ανατρέψει. Η θέση που εκφράζει ο Nietzsche στη *Γέννηση της Τραγωδίας* σύμφωνα με την οποία η «Η ενθαδική ύπαρξη και ο κόσμος δικαιολογούνται εσαεί μόνον ως αισθητικό φαινόμενο»²⁸ μάλλον συμπληρώνεται στο ύστερο έργο από την προσδοκία της έλευσης του υπερανθρώπου. Σύμφωνα με κάποιους σχολιαστές του Nietzsche, το κείμενο του για την τραγωδία «διαβάζεται καλύτερα ως έργο πολιτισμικής αβανγκάρντ» καθώς όχι μόνο αποδομεί την παράδοση περί σταθερής ταυτότητας και προάγει την «απελευθέρωση πιο ρευστών ενεργειών» αλλά και διότι αναφέρεται στην ελευθερία του έργου τέχνης- και του ανθρώπου ως έργου τέχνης- «να εξερευνήσει εναλλακτικούς τρόπους του 'γίγνεσθαι υποκείμενο'»²⁹.

Συνακόλουθα, οι προκλήσεις και τα διλήμματα που διατύπωσε τόσο γλαφυρά ο Nietzsche απασχόλησαν και τους καλλιτέχνες που έδρασαν στα πλαίσια του αισθητικού

23 Βλ. Βασιλική Τσακίρη, «Η σημασία του φθόνου και της μνησικακίας στο έργο του Κίρκεγκωρ», *Intellectum* 7 (2010):66.

24 Νίτσε, *Ιστορία και Ζωή*, 10.

25 Νίτσε, *Ιστορία και Ζωή*, 42.

26 Νίτσε, *Ιστορία και Ζωή*, 79-80.

27 Νίτσε, *Ιστορία και Ζωή*, 38.

28 Νίτσε, Φρίντριχ, *Η γέννηση της τραγωδίας*, μτφρ.-επιμ. Ζήσης Σαρίκας (Νησίδες, 2001), 64.

29 Pearson, *Νίτσε*, 36.

μοντερνισμού. Τα μοντερνιστικά κινήματα στη λογοτεχνία, τις εικαστικές τέχνες, τη μουσική, το θέατρο, κ.λπ., προσπάθησαν να αποκριθούν στις νέες συνθήκες που διαμόρφωσε η νεωτερικότητα ξεφεύγοντας από τις παραδοσιακές μορφές και συμβάσεις της τέχνης. Στη λογοτεχνία, συγγραφείς όπως ο James Joyce και η Virginia Woolf πειραματίστηκαν με αφηγηματικές τεχνικές και αμφισβήτησαν τη γραμμικότητα της δομής, απηχώντας το αφοριστικό, αποσπασματικό και μη γραμμικό ύφος γραφής του ίδιου του Nietzsche που χρησιμοποιείται προκειμένου να δοκιμάσει «τα όρια της λογικής καθιστώντας παράξενη τη συνάντησή μας με τα πράγματα που θεωρούμε γνωστά και οικεία»³⁰. Η πολυπλοκότητα και η ασάφεια της σύγχρονης εμπειρίας οδήγησε στην απόρριψη του ρεαλισμού και στην εξερεύνηση νέων τρόπων έκφρασης που αντιστοιχούσε στην κριτική της γραμμικότητας από τον Nietzsche. Η ντισεϊκή απόρριψη της τέχνης ως απλής μίμησης, η απόρριψη των καθιερωμένων καλλιτεχνικών κανόνων, το κάλεσμα για επαναξιολόγηση των αξιών, η αξία του πειραματισμού, κ.λπ. συνοδεύτηκε από μια παράλληλη επανάσταση στις εικαστικές τέχνες, και καλλιτέχνες όπως ο Pablo Picasso και ο Wassily Kandinsky αμφισβήτησαν τα όρια της αναπαράστασης μέσω της αφαίρεσης. Ακόμη και η αμφίσημη έννοια του υπερανθρώπου μοιάζει να τροφοδότησε την τέχνη και τη λογοτεχνία ειδικότερα με μια πολύσημη μεταφορά που γνώρισε πολλαπλές και συχνά εξαιρετικά αντικρουόμενες μεταξύ τους ερμηνείες. Όπως προαναφέρθηκε, στο έργο του ο Nietzsche αντιλαμβάνεται τον υπεράνθρωπο ως την αναγκαία απόκριση της ζωής στο τέλος στο οποίο κατά την κρίση του έχει περιέλθει ο ευρωπαϊκός πολιτισμός στα τέλη του 19ου αιώνα. Δεν πρόκειται για μια απλή αντίδραση σε υφιστάμενες αξίες και κοινωνικές πρακτικές αλλά για την ανάδυση ενός νέου τύπου ανθρώπου που καταφάσκοντας την τυχαιότητα της ζωής θα είχε τη δυνατότητα να δημιουργήσει συστήματα αξιών εκ του μηδενός, δηλαδή μέσα στην εκμηδενισμένη αξιακά εποχή του. Υπό αυτή την έννοια, ο υπεράνθρωπος εγκαινιάζει μια νέα ανεπανάληπτη εποχή της ανθρωπότητας, αφού, όπως υποστηρίζει ο Deleuze, υποδηλώνει «μια νέα αίσθηση και ευαισθησία του ανθρώπου βασισμένη στο όραμα και στο αίνιγμα για μια καινούρια γη και τους καινούριους ανθρώπους που θα έρθουν»³¹. Μπορούμε να καταλάβουμε πώς και γιατί το όραμα αυτό βρήκε άμεση απήχηση στις καλλιτεχνικές πρωτοπορίες, δεδομένων των πρωτόγνωρων συμφορών που γνώρισε η Ευρώπη στις αρχές του 20ού αιώνα και τις οποίες είχε προαναγγείλει ο Nietzsche³². Το χαρακτηριστικότερο μάλλον παράδειγμα μάς προσφέρει ο ντανταϊσμός. Ο ντανταϊσμός ξεκίνησε το 1916 στη Ζυρίχη στο Cabaret Voltaire που αποτέλεσε έναν τόπο συνάντησης αυτοεξόριστων καλλιτεχνών στην τότε ουδέτερη Ελβετία και μια μορφή αντίστασης στην βαρβαρότητα του πολέμου από μια ομάδα καλλιτεχνών και διανοουμένων όπως οι Hugo Ball, Richard Huelsenbeck, Tristan Tzara³³. Από εκεί το κίνημα επεκτάθηκε στο Βερολίνο, στην Ρώμη, στην Νέα Υόρκη και έλαβε διαφορετικές κατά τύπους μορφές. Έχει μελετηθεί αρκετά η επιρροή του Nietzsche ιδιαίτερα στις απαρχές του ντανταϊσμού και έχει υποστηριχθεί ότι ο Nietzsche αποτέλεσε τον πνευματικό καθοδηγητή του ρεύματος αυτού σημειώνοντας ότι η φωνή του Nietzsche αντηχούσε στα αυτιά αυτών των πρώτων εκπροσώπων του ρεύματος ως μια πολεμική ιαχή ενάντια στις αξίες που πρέσβευε η νεωτερική Ευρώπη, μια προτροπή «για την καταστροφή ή εκμηδένιση των αξιών της νεωτερικότητας και για μια δημιουργία νέων αξιών»³⁴. Έτσι, η κριτική που ασκεί ο ντανταϊσμός στο Λόγο και στην ορθολογικότητα, οι θέσεις τους για τη γλώσσα και τις έννοιες, «η απόρριψη του κόσμου του Είναι υπέρ ενός κόσμου ροής και χάους, καθώς και η εκτίμηση της ηθικής ως κάτι που είναι επιβλαβές για το άτομο», η θέληση για τη δημιουργία νέων αξιών και προοπτικών, η πανηγυρική κατάφαση της ζωής και η ταυτόχρονη αποδοχή του παραλόγου της ύπαρξης, η κριτική του νεωτερικού υποκειμένου, η δημιουργική καταστροφή των αξιών, κ.λπ. θεμελιώνονται πάνω στην ερμηνεία των αντίστοιχων θέσεων του Nietzsche. Στο μανιφέστο του ντανταϊσμού του 1916, ο Ball (ο οποίος ξεκίνησε και μια διατριβή για τον Nietzsche την οποία δεν ολοκλήρωσε) αναφέρει ονομαστικά τον Nietzsche, ενώ ο Huelsenbeck το 1920 γράφει: «όλοι είχαμε διαβάσει Nietzsche... και μάθαμε με τον Nietzsche να εκτιμούμε τη σχετικότητα των πραγμάτων και την αξία της μη-ηθικής»³⁵. Επίσης,

30 Pearson, *Νίτσε*, 18.

31 Pearson, *Νίτσε*, 128.

32 Βλ.π.χ. Nietzsche, *Gay Science*, § 43, 308 και Nietzsche, *The Will to Power*, 3.

33 Kaitlyn Creasy, «The Birth of Dada, Out of the Spirit of Nihilism», στο *Understanding Nietzsche, understanding modernism*, επιμ. Brian Pines and Douglas Burnham (Bloomsbury Academics, 2019), 146.

34 Creasy, «The Birth of Dada, Out of the Spirit of Nihilism», 148.

35 Creasy, «The Birth of Dada, Out of the Spirit of Nihilism», 146.

είναι ευρέως γνωστό ότι το ψευδώνυμο του Tzara είναι μια έμμεση παιγνιώδης αναφορά στον νιτσεικό Ζαρατούστρα. Ο Pegrum σημειώνει ότι η διαπίστωση του Nietzsche για τον 'θάνατο του Θεού' λειτούργησε στην αρχή του ντανταϊσμού ως μια αυτοεκπληρούμενη προφητεία, καθώς μια νέα εποχή ανατέλλει με την ανάδυση των πρωτοποριακών καλλιτεχνικών ρευμάτων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και ο ντανταϊσμός³⁶. Ο Ball γράφει το 1917 απηχώντας την νιτσεική αναγγελία του θανάτου του Θεού στη *Χαρούμενη Επιστήμη*: «Ο Θεός είναι νεκρός. Ο κόσμος διαλύθηκε. Είμαι δυναμίτης... δεν υπάρχουν προοπτικές στον ηθικό κόσμο. Το πάνω είναι κάτω, το κάτω είναι πάνω. Η επαναξιολόγηση των αξιών συνέβη. Ο χριστιανισμός χτυπήθηκε. Οι αρχές της λογικής... της ενότητας και του λόγου ξεσκεπάστηκαν... το νόημα του κόσμου εξαφανίστηκε. Ο σκοπός του κόσμου... εξαφανίστηκε. Έκρηξη χάους. Έκρηξη σύγχυσης. Ο άνθρωπος έχασε την θεία έκφραση, έγινε ύλη, τυχαιότητα»³⁷.

Η βεβαιότητα της υπέρβασης του Ευρωπαϊκού ανθρωπισμού και των «χριστιανικών» του καταβολών μοιάζει σήμερα συντελεσμένη, ωστόσο η εμπειρία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και των στρατοπέδων συγκέντρωσης, οι ανεξάλειπτες και συνεχείς συρράξεις, οι ανισότητες και τα δεινά που συνεχίζουν να μαστίζουν τον πλανήτη αφαιρούν ενδεχομένως κάτι από την ηρωική προσμονή ενός ριζικά διαφορετικού μέλλοντος για την ανθρωπότητα που κρύβεται πίσω από την προκλητικότητα της ντανταϊστικής ερμηνείας του «θανάτου του θεού», που, ας μην το ξεχνάμε, σημαίνει και τον θάνατο του «ανθρώπου». Ο Weber έγραφε για την εποχή του, σαφώς επηρεασμένος και αυτός από τον Nietzsche ότι το σιδερένιο κλουβί στον οποίο είχε οδηγηθεί η απομαγευμένη Ευρώπη θα μπορούσε να γεννήσει νέους προφήτες, να επαναφέρει αρχαίες δοξασίες ή να επιφέρει την παντελή εξάλειψη της διάστασης του θείου³⁸. Παρότι μας χωρίζει κάτι περισσότερο από έναν αιώνα από τότε, η απορία μοιάζει πιο επίκαιρη από ποτέ άλλοτε, όπως άλλωστε και η ίδια η διακύβευση του ανθρώπου.

36 Mark A Pegrum, *Challenging Modernity: Dada between Modern and Postmodern* (Berghan Books, 2000), 9-10. Πρβλ. Creasy, «The Birth of Dada, Out of the Spirit of Nihilism», 165.

37 Creasy, «The Birth of Dada, Out of the Spirit of Nihilism», 160.

38 Weber, Max, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, μτφρ. Talcott Parsons (Routledge, 1992), 124.

Βιβλιογραφία

Arnason, Johann P. «Questioning Progress: Retreat, Revision, or Revival?». *Social Imaginaries* 4, Issue 1 (2018): 171-181.

Βιρβιδάκης, Στέλιος. «Διαστάσεις του μοντερνισμού στη φιλοσοφία από τη σκοπιά της αναλυτικής παράδοσης». Στο *Το Μοντέρνο στη Σκέψη και τις Τέχνες του 20^{ου} αιώνα*, επιμέλεια Βάσω Κιντή, Παναγιώτης Τουρνικιιώτης, Κώστας Τσιαμπάος, 31-45 εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2013.

Berman, Marshall. *All that is solid melts into air: The experience of modernity*. Penguin, 1982.

Creasy, Kaitlyn. «The Birth of Dada, Out of the Spirit of Nihilism». Στο *Understanding Nietzsche, understanding modernism*, επιμέλεια Brian Pines και Douglas, Burnham 146-168. Bloomsbury Academics, 2019.

Delanty, Gerard. *Modernity and Postmodernity: Knowledge, Power and the Self*. Sage, 2000.

Deleuze, Gilles. *Ο Νίτσε και η Φιλοσοφία*. Μετάφραση Γιώργος Σπανός. Πλέθρον, 2002.

Gooding-Williams, Robert. «Nietzsche's Pursuit of Modernism». *New German Critique: Special Issue on the Critiques of the Enlightenment*, no. 41 (1987): 95-108.

Habermas, Jurgen. *The Philosophical Discourse of Modernity*. Μετάφραση Frederick Lawrence. Polity Press, 1987.

Κιντή, Βάσω. «Πρόλογος: Έννοιες του μοντέρνου». Στο *Το Μοντέρνο στη Σκέψη και τις Τέχνες του 20^{ου} αιώνα*, επιμέλεια Βάσω Κιντή, Παναγιώτης Τουρνικιιώτης, Κώστας Τσιαμπάος, 13-27. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2013.

Löwy. Michael. *Κόντρα στο ρεύμα: ο ρομαντικός αναρχισμός του Βάλτερ Μπένγιαμιν*. Μετάφραση Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος & Κώστας Δεσποινιάδης. Πανοπτικόν, 2022.

Νίτσε, Φρίντριχ. *Η γέννηση της τραγωδίας*. Μετάφραση, Επιμέλεια. Ζήσης Σαρίκας. Νησίδες, 2001.

Νίτσε, Φριδερίκος. *Ιστορία και Ζωή*. Μετάφραση Νικόλαος Σκουτερόπουλος. Γνώση, 1998.

Νίτσε, Φρίντριχ. *Γενεαλογία της Ηθικής*. Μετάφραση Ζ. Σαρίκας. Νησίδες, 2001.

Nietzsche, Friedrich. *The Will to Power*. Μετάφραση Walter Kaufmann & R.J. Hollingdale. Vintage Books Edition, 1968.

Nietzsche, Friedrich. *Gay Science*. Μετάφραση Walter Kaufmann. Vintage Books Edition, 1974.

Haar, Michel. «Nietzsche», στο *Ιστορία της Φιλοσοφίας: 19^{ος}-20^{ος} αιώνας- Η εξελικτική φιλοσοφία-Εθνικές φιλοσοφικές σχολές (τρίτος τόμος)*. Μετάφραση Μαριλίζα Παππά-Μήτσου, 81-137. ΜΙΕΤ, 1991.

Pearson, Keith-Ansell. *Νίτσε*. Μετάφραση Δέσποινα Ρισσάκη. Πατάκης, 2009.

Poellner, Peter. *Nietzsche and Metaphysics*. Oxford University Press, 2000.

Pegrum, Mark A. *Challenging Modernity: Dada between Modern and Postmodern*. Berghan Books, 2000.

Rodrigues, Chris. *Introducing Modernism: A Graphic Guide*. Icon Books, 2010.

Τσακίρη, Βασιλική. «Η σημασία του φθόνου και της μνησικακίας στο έργο του Κίρκεγκωρ». *Intellectum* 7 (2010):66.

Weber, Max. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Μετάφραση Talcott Parsons. Routledge, 1992.

